

ANTIKVARISK DOKUMENTASJON

Bergen kretsfengsel

Rådstuplassen 8 A

Innhold

1 Innledning.....	2
2 Sammendrag	4
3 Vernestatus – sentrale begreper.....	5
4 Områdets historie og områdebeskrivelse	6
5 Bygningen	9
5.1 Realia	10
5.2 Bygningshistorie	10
5.3 Bygningsbeskrivelse.....	12
5.3.1 Konstruksjon.....	14
5.3.2 Fasader	15
5.3.3 Interiør/planløsning.....	18
5.3.4 Uteområde	21
6 Verneverdier og anbefalinger.....	22
7 Kilder.....	24

1 Innledning

Historisk har offentlige byggeri ofte vært påkostet og prestisjetungt, kjennetegnet ved solide og varige materialer og høy arkitektonisk kvalitet. Tidligere privateide bygninger, også disse av svært høy kvalitet, har av ulike årsaker kommet i offentlig eie. Slik har kvalitet og historie sammen ført til at Bergen kommune nå eier en rekke bygninger med høy kulturhistorisk verdi.

Bergen kommune, ved Etat for bygg og eiendom, har satt i gang et omfattende arbeid for å få oversikt over vedlikeholdsbehovet og tilstanden på de kommunale bygningene, og iverksetter tiltak med sikte på å oppnå et alminnelig vedlikeholds nivå for alle eiendommene. For de verneverdige bygningene er dette også i tråd med nasjonale målsettinger for kulturminneforvaltningen. Et godt vedlikeholds nivå sikrer bevaringsverdier og fører samtidig til reduksjon i behovet for omfattende reparasjonstiltak. Dette betyr også at originalmaterialer og bygningsdeler i større grad kan bevares, fremfor å skiftes ut, og er derfor et godt kulturminnevern.

Våren 2015 har Byantikvaren dokumentert 32 kommunale bygninger med kulturhistorisk verdi. Bygningene har ulikt formelt vern. Dette skyldes flere forhold. De dokumenterte bygningene er likevel alle definert som verneverdige bygninger av Byantikvaren og bør forvaltes som det. Bygningene er i kategoriene barnehager, kulturbygg og administrasjonsbygg. Listen dekker ikke alle de kommunalt eide bygningene i disse kategoriene. Noen bygninger og bygningskompleks er nylig istandsatt, eller er under istandsetting, og faller derfor utenfor dette kartleggingsprosjektet. I samråd med Byantikvaren, har Etat for bygg og eiendom valgt ut bygningene med verneverdi innenfor de tre kategoriene og gitt Byantikvaren i oppdrag å lage enkle kulturhistoriske rapporter for disse. Rapportene inngår i eiendomsdatabasen for kommunale bygninger og som bakgrunnsmateriale for tilstandskartlegging av disse bygningene. Den bygg- og branntekniske tilstandskartleggingen er utført av eksterne konsulenter på oppdrag, med utgangspunkt i standard for tilstandskartlegging av verneverdige og fredete bygninger, og har gått parallelt med dokumentasjonsarbeidet. Innenfor tilgjengelig kapasitet og anledning, har Byantikvaren deltatt på en rekke av tilstandskartleggingene for å kunne bistå med informasjon og konkrete kulturminnefaglige råd vedrørende anbefaling av tiltak for brannsikring og vedlikehold.

Eiendommene representerer en bygningskatt for fellesskapet og viser hele spennet mellom internasjonale ikon og mer anonyme og tidstypiske bygninger, alle uttrykk for idealer og strømninger i sin samtid. I dokumentasjonsarbeidet Byantikvaren her har gjort for et stort antall bygninger, har det ikke vært mulig med grundige analyser eller kildesøk. Bestillingen har vært enkle rapporter som kan danne et bilde av de kulturhistoriske verdiene knyttet til den enkelte

bygningen, som et «føre var» ved planlegging og gjennomføring av tiltak. De kulturhistoriske rapportene er derfor ikke uttømmende for de enkelte bygningene, men baseres på tilgjengelige digitaliserte kilder, egne arkiver, litteratur, fagkunnskap og faglige vurderinger. Det er ikke gjort fysiske arkivøk i offentlige arkiv, og heller ikke bygningsarkeologiske undersøkelser. Det må derfor tas høyde for eventuelle feilkilder. En grundigere analyse kan være nødvendig dersom det skal gjøres mer omfattende tiltak på enkeltbygninger. Gjennom arbeidet har Byantikvaren fått god kjennskap til de enkelte bygningene. Rapportene gir noen overordnede anbefalinger og råd for hvordan de kulturhistoriske verdiene best kan ivaretas i hver enkelt bygning. Uten at konkrete tiltak er planlagt, er det likevel vanskelig å gi noe annet enn mer generelle anbefalinger basert på verneverdiene som beskrives. Vi vil derfor understreke at Byantikvaren gjerne bistår med råd når konkrete tiltak skal gjennomføres, slik at man sammen kan finne gode løsninger for både bruk, drift og vern. Vi vil i denne anledning også peke på Riksantikvarens veiledere som nyttige kilder til informasjon av mer bygningsteknisk karakter. (Se <http://www.ra.no/Veiledning>).

Følgende 32 bygninger er inkludert i dette dokumentasjonsprosjektet:

Barnehager	Administrasjonsbygg	Kulturbygg
Kalfarveien barnehage	Kommunehuset i Arna	Barnas Kulturhus
Kalmargaten barnehage	Kommunehuset i Eidsvåg	Ungdommens Hus
Nordnes bydelshus-Klosteret bhg	Kommunehuset på Nesttun	Danckert Krohn seniorsenter
Rosetårnet barnehage	Neumannsgt 1	Lysverksbygget (KODE 4)
Sletten barnehage	Strømgaten 10	Rasmus Meyers samlinger (KODE 3)
Indre Arna barnehage	Hagerupsgården	Gamle Norges Bank
Laksevåg barnehage	Gamle Brannstasjon	Latinskolen
Årstad Brannstasjon barnehage	Gamle Bergen Kretsfengsel	Schøtstuene
	Det gamle rådhus	Siljustøl
	Magistratbygningen	Troldhaugen
	Bergen rådhus	Landås hovedgård
	Manufakturhuset	
	Gamle Tinghus	

En god bruk hvor kulturminneverdiene legger premisser, er også et godt langsiktig vern av bygningene. På den annen side, vil også de kulturhistoriske verdiene i bygningene gi kvaliteter til den daglige bruken.

Rapportenes oppbygning er lik og basert på våre erfaringer med tidligere kulturhistoriske rapporter. Innledningsvis har de et sammendrag av rapporten, samt definisjon av sentrale fagbegreper. Dernest følger en kort områdebeskrivelse for å sette bygningene inn i en fysisk kontekst, før selve bygningen beskrives og settes i kulturhistorisk sammenheng. Rapportene avsluttes med en vurdering av verneverdier, faglige anbefalinger og kildeangivelser, samt eventuelt kartmateriale. Hvor omfattende de enkelte delene i rapportene er, vil avhenge av kildetilfang og betydning for forståelsen av den kulturhistoriske bygningen. En del fotomateriale er tatt med i rapportene som illustrasjoner. Vi har også et mer omfattende fotomateriale som vil gjøres tilgjengelig for Etat for bygg og eiendom.

Byantikvaren takker for oppdraget og ser frem til videre godt samarbeid i forvaltningen av disse bygningsskattene.

2 Sammendrag

Det gamle fengselet fra 1868 inngår som del av det administrative sentrum i Bergen kommune, med røtter tilbake til midten av 1600-tallet. Bygningen har svært høy antikvarisk verdi, både som enkeltobjekt og som del av bygningsmiljøet i Rådhuskvartalet. Bygningen er sjelden og har høy grad av autenticitet. Den har kultur- og rettshistorisk verdi som et formålsbygd fengsel, bygget med foranledning i fengselsloven av 1857.

Bygningens fasader og innvendig hovedstruktur med gallerier, trapper og celler, samt utvendig luftegård, er bortimot uforandret, og detaljer som dører, vinduer og listverk er i hovedsak opprinnelige.

Fylkeskonservator varslet oppstart av fredning for bygning og luftegård i 1991. Ny oppstart av fredningen ble meldt i 2002. Høy autenticitet er en viktig årsak til at fredningssak ble reist, og bygningen er sårbar for tiltak og endringer. Hordaland fylkeskommune avsluttet fredningssaken 26. juni 2015 (se vedlegg bak i rapporten).

3 Vernestatus – sentrale begreper

Verneverdig: At en bygning er verneverdig betyr at den er verdt å verne/bevaringsverdig/verdt å ta vare på fordi det har kulturhistorisk, arkitektonisk eller en annen type verdi. At bygningen er verneverdig innebærer likevel ikke at den har en juridisk vernestatus.

Vernet: Når en bygning er vernet, har den en formell, juridisk vernestatus og kan ikke uten videre rives eller endres. En vernet bygning kan enten være regulert til spesialområde bevaring/hensynssone i en kommunal reguleringsplan eller fredet etter kulturminneloven (se dette). Noen bruker vern/vernet bare om det reguleringsmessige vernet og ikke om fredning, men "vernet" er egentlig en samlebetegnelse.

Fredet: Ordene fredet og vernet brukes ofte om hverandre, men fredet brukes oftest om – og bør forbeholdes for - kulturminner som er fredet etter kulturminnevernets egen særlov, kulturminneloven. Ordet brukes slik i dette dokumentasjonsprosjektet. Kulturminner kan være automatisk fredet i kraft av sin alder ("fornminner" fra før 1537, stående bygninger fra før 1650 samt sunkne skip og samiske kulturminner som er eldre enn 100 år). Yngre kulturminner kan vedtaksfredes av Riksantikvaren. Dette krever en høringsprosess og et vedtak. Hvis et kulturminne av nasjonal verdi er truet, kan Riksantikvaren eller fylkeskommunen gå til midlertidig fredning mens fredningssaken utarbeides.

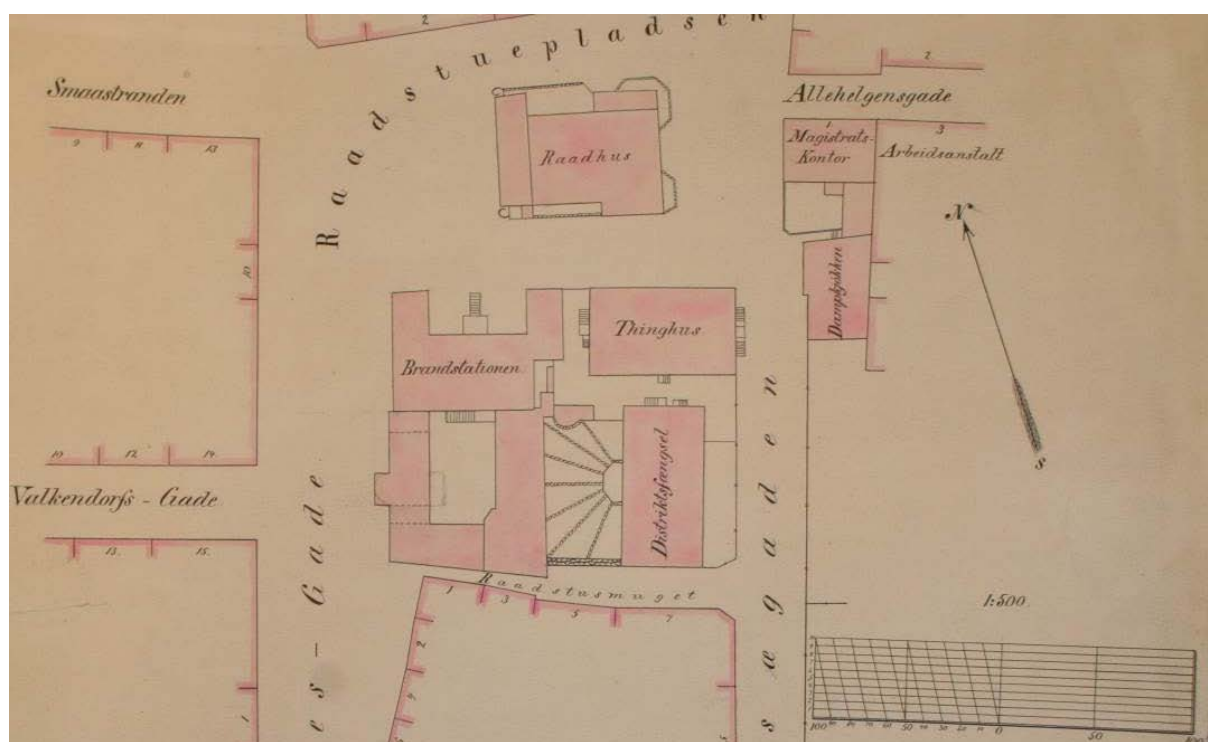
SEFRAK: SEFRAK er et nasjonalt bygningsregister. Registeret skulle inneholde alle bygninger i Norge bygd før 1900. Mange steder er bygningene også evaluert med tanke på verneverdi. Registeret ble hovedsakelig utarbeidet mellom 1970- og 1990-tallet, men det ble aldri komplett, og noen steder pågår fremdeles registreringer. Navnet SEFRAK er en forkortelse for Sekretariatet for registrering av faste kulturminner i Norge, som er det organet som startet arbeidet med registreringen.

4 Områdets historie og områdebeskrivelse

Helt siden byens råd i 1560-årene tok i bruk Christoffer Valkendorfs privatbolig til rådhus, har det ligget offentlige institusjoner i dette området. Det er her tale om et svært gammelt og velbevart administrasjons- og justisssentrum, og bygningene i området består for en stor del av fredete og fredningsverdige bygninger.

I 1558 besørget Christoffer Valkendorf at byens torg ble flyttet til Vågsbunnen fra Nedre Korskirkealmemming, der det var blitt anlagt så sent som i 1470. Samtidig fikk han anlagt en "steinbro" over Vågsbunnens indre del, slik at tariffikkavviklingen ble betraktelig forbedret. Til dette arbeidet ble det blant annet benyttet stein fra Allehelgenskirken ruin like ved. Sammen med byggingen av hans privatbolig, og det administrative sentrum som fra 1560-årene ble etablert på Rådhusplassen (nå Rådstuplassen), må dette sees som ledd i en bevisst byutviklingspolitikk. Plassen rundt rådhuset ble trolig steinlagt i 1555, noe som har vært med på å understreke plassens karakter som et offentlig byrom. Etter at Allehelgenskirken var falt i ruin ble kjelleren brukt som fangehull, noe som blant annet fremkommer på Scholeus-stikket fra ca 1580. Senere ble det det som i dag kjennes som Magistratbygningen bygget her, på ruinene etter Allehelgenskirken. Deler av kirkens murverk finnes stadig i Magistratbygningen.

Figur 1. Situasjonsplan for Rådhuskvartalet i 1887 (Kilde: Bergen byarkiv).

Mellom Rådhuset og Hagerupsgården stod en såkalt "kake", en stolpe med samme funksjon som en gapestokk. Her ble lovbrøtere lenket fast for offentlig pisking (kakstrykning). Etter en større

brann i 1582 ble det anlagt allmenning fra Torget til Rådhuset, etter en omfattende reguleringsplan utarbeidet under ledelse av slottsherre Hans Lindenov. Allmenningen ble kalt Rådstuealmenning, i dag Vågsallmenning. Det er ikke kjent om det på denne tiden fantes et smug fra Torget til Strandsiden, eller om man måtte gå via Rådhusplassen. Korskirkeallmenningen var da etablert og fungerte som kommunikasjonsåre fra Bryggesiden til Torget.

Figur 2. Rådhuskvarartalet med fengselet midt i bildet i 1953. Utsnitt (Kilde: ubb-w-sh-119794, Marcus, UiB).

Da det i 1660-årene ble anlagt en skikkelig ferdselsåre mellom Torget og Strandsiden, ble Rådhusplassen liggende nærmest i en bakevje, og plassen spilte neppe den rollen som naturlig samlingssted man hadde håpet på. Til dette kommer at både Domkirken og Torget lå for langt unna, ikke som etter kontinentalt mønster, - og slik det hadde vært på Breidaallmenning (Nikolaikirkealmenning), med markeds plass, kirke/katedral og byadministrasjon. Etter en brann i Vågsbunnen i 1623 ble garverivirksomheten tilvist til området nord for Lille Lungegårdsvann. Isaac van Geelkercks bykart fra 1646 antyder en mulig bebyggelsesstruktur her, mellom dagens hovedbrannstasjon og Kaigaten. På et kart fra like etter 1682, trolig tegnet av Anthony Coucheron, vises det tydelig at det var en bebyggelsesstruktur her.

Reguleringsplanen fra 1855, som omfatter store deler av sentrum, medførte også endringer i gatenettet i dette området. Planen var drastisk og hadde etter datidens planidéer en moderne kvartalsstruktur som ideal. De eksisterende gateløp ble beholdt, men rettet ut og forlenget for å tilpasses den nye bystrukturen man ønsket. Resultatet ble at Christiesgate fikk dagens utforming

med utgangspunkt i den nordre enden som var et gammelt gateløp. Planen innbefattet også en utvidelse og retting av Muségaten (nå Rådhusgaten) da bebyggelsen på vestsiden brant i 1855. Peter Motzfeldts gate og Kaigaten inngikk i 1855-planen, men ble først realisert flere år senere. De ubebygde plassene og kommunikasjonslinjene forteller om viktige deler av den historiske utviklingen i området. Samlet sett er dette viktige byområdet et kulturminnemiljø av nasjonal verdi.

5 Bygningen

Figur 3. Flyfoto av området. Gamle fengsel er ringet inn med gult.

Figur 4. Kart av Rådhuskvartalet. Gamle fengsel er markert med gul farge.

5.1 Realia

Byggeår:	1867
Adresse:	Rådhusplassen 8 A
Gnr./Bnr.:	166/645
Bygningsnr.:	139857321
Plan-ID:	KPA planID 60910000, ikrafttrådt: 24.04.2013 KDP Sentrum planID 15780000, ikrafttrådt: 10.12.2001 ReguleringsplanID 6490000, ikrafttrådt: 28.06.1985
SEFRAK-ID:	1201-028-086
Askeladden-ID:	127060-1
Vernestatus:	Fredningssak startet opp i 1991, ny oppstart 2002. Avsluttet i 2015. KPA: hensynssone Bevaring kulturmiljø jfr. retningslinje § 27.3.5

5.2 Bygningshistorie

Bergen kretsfengsel, tidligere fengsel, med adresse Rådstuplass 8, ble opprettet i medhold av den nye fengselsloven av 1857 og stod ferdig til innflytting 1867. Fengselet ble avviklet i 1990. Fra 1562 hadde byens arrestlokaler vært i Rådhusets kjeller, og her kunne de innsatte bli sittende i lang tid før deres sak kom opp til doms. Her sonet også de dømte sine straffer, og inntil 1762 hadde Dårekisten eller Dollhuset tilhold her. Forholdene for de innsatte var svært dårlige; først 1750 ble det gitt adgang til å slå glugger i murverket så det kunne komme frisk luft inn i cellene, og fangene satt ofte lenket fast til veggen i de trange kjellerrommene uten lys og varme. Det ble gjort noen utbedringer 1755–56 og 1791, men forholdene var fortsatt nærmest umenneskelige, noe Gjest Baardsens skildring av sitt opphold i arresten omkring 1820 er et sterkt vitnesbyrd om. Cellen han satt i og lenken han var festet til veggen med er bevart. Fangekjelleren ble utbedret grundig i 1829; de ni arrestrom hadde plass for i alt 46 fanger, fra 3 til 12 i hver celle, slik at man kunne skille kvinner og menn. Cellene hadde nå fått latriner med tilhørende kasser utenpå veggen, men stanken fra disse var likevel til stor plage både for fangene og for brukerne av kontorene i etasjen over (Kilde: Bergen byleksikon).

Fengselet er oppført etter arkitekt Frantz Wilhelm Schiertz' tegninger fra 1861, og sto ferdig til innflytting i 1867. Schiertz (1813-87) var tysk og kom til Norge i 1836 sammen med kunstneren J.C. Dahl, som var sterkt opptatt av eldre norsk bygningskultur og i særdeleshet av stavkirkene.

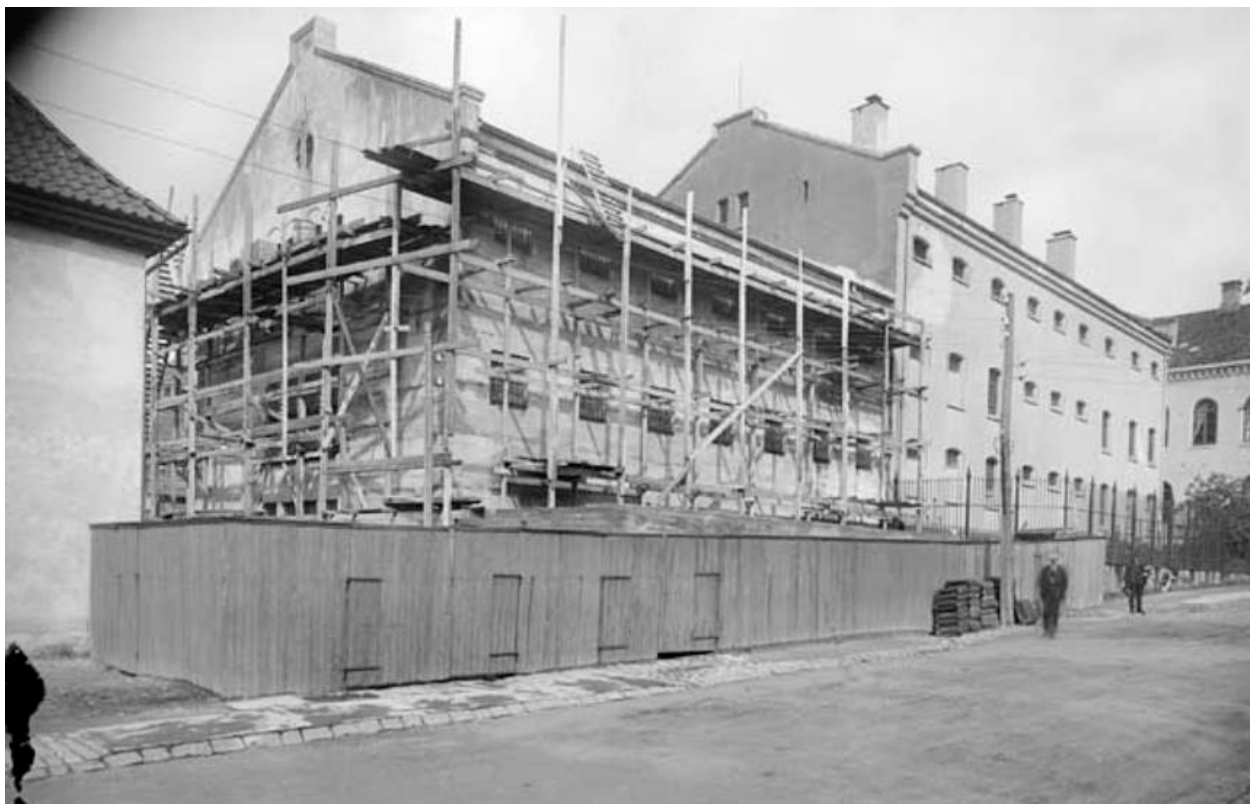
Blant annet tegnet Schiertz for Dahl til hans stavkirkeverk, og ledet også flyttingen av Vang stavkirke til Schlesien. I 1850 slo han seg ned i Bergen, der han tegnet bl.a. Tinghuset, Fengselet og Børsen.

Figur 5. Sentralhallen i Bergen kretsfengsel 1927-1930 (Foto: ubb-kk-n-320-041, Marcus, UiB).

Fengselet ble planlagt og prosjektert sammen med Gamle Tinghus, Rådstuplass 8. Schiertz var arkitekt også for Tinghuset, og begge bygningene ble oppført parallelt. Originale plantegninger til hele anlegget med begge bygninger, datert 1861, finnes i Bergen byarkiv. Da Schiertz utførte tegningene til fengselet, må han ha bygget på tidligere standard- eller typetegninger. I Statsarkivet i Bergen finnes tegninger merket "Tegninger til Fengselsbygningen i Bergen 1859. Politimesteren i Bergen". Dette er detaljerte typetegninger med alternative forslag til fengselsbygg for et varierende antall innsatte, og med tilhørende rettslokale. Disse tegningene er

utført av arkitektfirmaet Schirmer og von Hanno, som eksisterte i perioden 1853 til 1862. Heinrich Ernst Schirmer hadde vært arkitekt for Botsfengselet i Christiania som ble bygget i 1851. Man må derfor tro at han har hatt et hovedansvar for utførelsen av de nevnte typetegningene. Heinrich Ernst Schirmer (1814-87) og Andreas F.W. von Hanno (1826-82), kom begge til Norge fra Tyskland. I Norge arbeidet Schirmer blant annet med restaureringen av Nidarosdomen. Av større arbeider er von Hanno kanskje mest kjent for arbeidet med Trefoldighetskirken i Christiania. Det er åpenbart at Schiertz har lagt Schirmer og von Hannos typetegninger til grunn for sitt prosjekt. Både planer, snitt og gavlfasader er bortimot identiske med typetegningene. Også langfasadene er i hovedsak like, men med noen større vinduer i 1. og 2. etasje. Sannsynligvis har arkitekten fått pålegg om å følge typetegningene. Schiertz' tegninger ble oversendt departementet for godkjenning i 1861, og approbasjon forelå i 1862.

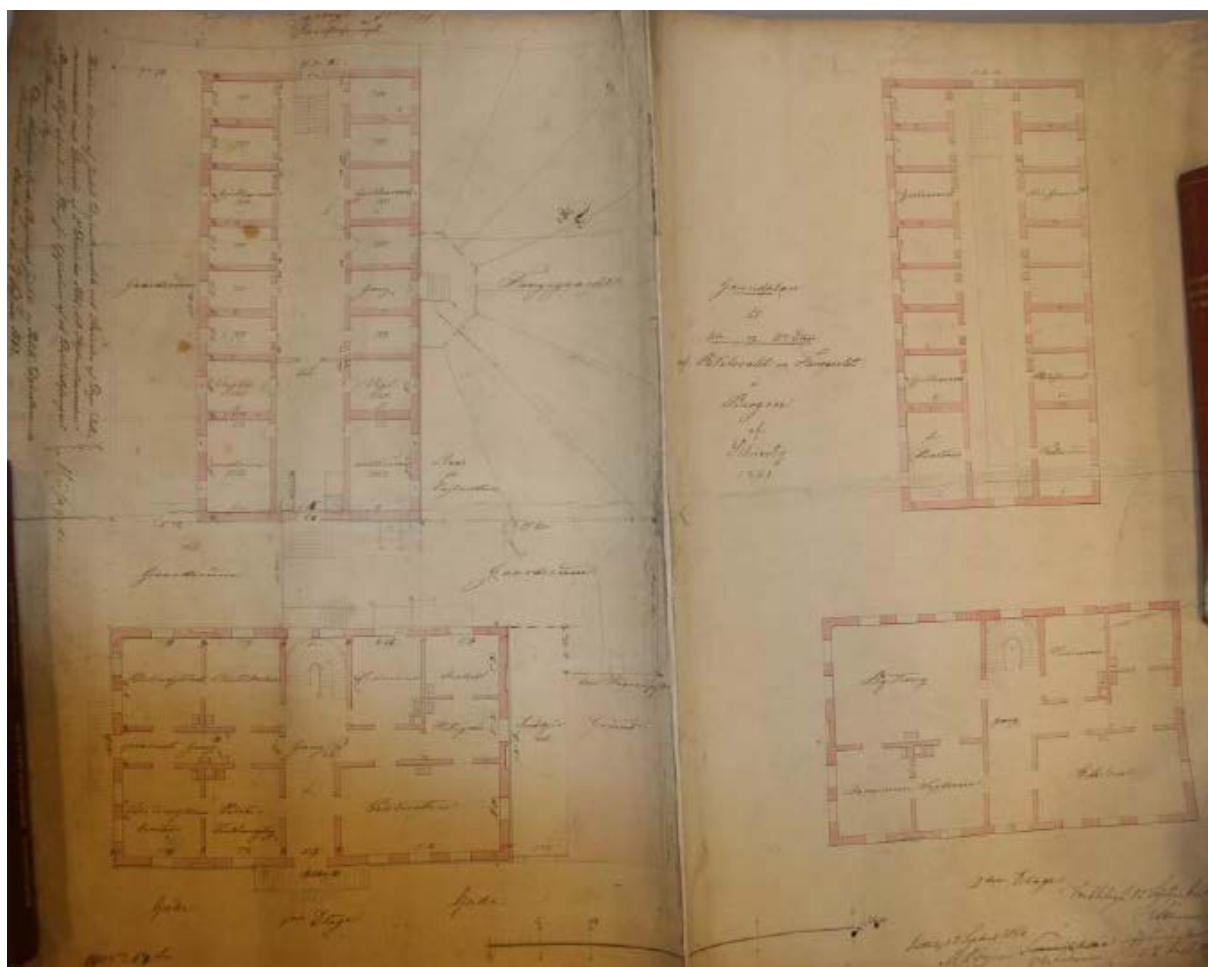
Figur 6. Påbygg på fengselets vestside i 1920, for kvinnelige innsatte. Påbygget ble revet i 1990 (Foto: ubb-kk-n-231-014, Marcus, UiB).

5.3 Bygningsbeskrivelse

I tillegg til kjeller og loft, er bygningen på tre etasjer med celler på begge sider av en bred, langsgående sentralhall i hele bygningens lengde og høyde. De to øverste etasjene har gallerier med dører inn til de enkelte cellene her. Fengselet ble innrettet etter den såkalte Philadelphiamodellen, som bygde på prinsippet om én innsatt per celle. Dette innebar en radikal forbedring av forholdene for de innsatte, i forhold til det som fantes i tidligere arrestlokaler.

Planløsningen, med en sentralhall gjennom flere etasjer og gallerier med adkomst til cellene, var vanlig for fengsler på denne tiden. Planprinsippet er første gang brukt i San Michele ungdomsfengsel i Roma, fra 1703. I Bergen kjennes denne typen planløsning fra De Søfarendes Fattiges Hus fra 1707 – revet ca 1840, Stranges Stiftelse 1751 og St. Jørgens Hospital 1754. Eksteriørt er stilspråket i overensstemmelse med den nøkterne og lett middelalderpåvirkete bruksarkitekturen i perioden. Schiertz prosjekt er, som nevnt, noe endret i forhold til standardtegningen av Schirmer og von Hanno for et fengsel til 36 fanger. Bygget er forlenget med en cellebredde, slik at man har fått plass til et større rom på hver side av korridoren i alle etasjene. For øvrig er planløsningen til Schiertz identisk med standardtypen.

Figur 7. Foto av Schiertz` originale plantegning av fengselet og tinghusets 1. og 2. etasje (Foto: Byantikvaren 2007).

Oppvarmingssystemet i kjelleren, med murte kammer for varmluft, er likt det som finnes på standardtegningene. I tredje etasje har fasaden mot syd fått et ekstra vindu, og i første og andre etasje er vinduene større enn på standardtegningene. Nord-fasaden er trolig utført som syd-fasaden, altså med noen endringer i vindushøyder i forhold til standardtegningene. Kjelleren er innredet til lager, kjøkken og maskinrom. I 1. etasje finnes det, foruten celler, også kontor og diverse rom. 2. og 3. etasje er utelukkende innredet til celler, mens loftet ble benyttet til lager.

Luftegården ligger i vifteform på bygningens vestside, og er en del av det opprinnelige anlegget. Den er inndelt i åtte triangulære ”kamre” adskilt med murer. Samtlige kamre i luftegården kunne overvåkes samtidig fra en gangbro på toppen av murene, det såkalte *panoptikon*-prinsippet.

Figur 8. Gavlvegg mot øst og langsiden mot nord med upusset tegl i 2. og 3. etasje. Opprinnelig fremstod hele bygningen i upusset tegl (Foto: Byantikvaren 2015).

5.3.1 Konstruksjon

Grunnmuren er utført i gråstein av ca 100 cm tykkelse, og kjellergulvet er stedvis dekket med skiferheller, der disse ikke har blitt erstattet av senere betonggulv. I kjellerens himlinger er det benyttet rabitzpuss. Bygningens yttervegger er oppført i fuget tegl med en veggtykkelse på opptil 50 cm, sannsynligvis av en type hulmur. Innerveggene er pussete teglsteinsvegger, der skilleveggene i annenhver celle varierer mellom 40 og 50 cm tykkelse. De tykkeste veggene gir plass for luftekanaler og røykløp. Likevel er disse veggene ”unødvendig” tykke, trolig som en sikring mot rømningsfare. Innerveggene i ”administrasjonsdelen” i 1. etasje er av trepanel. Bjelkelaget er av tre, der bjelkene stikker ut i den sentrale hallen og bærer galleriene (figur 7). Gulvene er solide tregulv, de fleste i dag belagt med linoleum. Cellene er utstyrt med pussete tønnehvelv som himling, antagelig som sikring mot brann, men også rømninger. Taket bæres av takstoler understøttet av to langsgående stolperækker som bærer dragere. Undertaket er av pløyde sutaksbord, utvendig tekket med falsete sinkplater.

Figur 9. Bjelkelag mellom etasjene er av tre, der profilerte bjelker stikker ut i den sentrale hallen og bærer galleriene (Foto: Byantikvaren 2015).

5.3.2 Fasader

På historiske foto fra før 1870 av M. Selmer, fremgår det at begge langfasader har vært fuget, upusset tegl. Slik fasadebehandling er uegnet for vestlandsklimaet, og fra Ålesund distriktsfengsel er det kjent at gavlveggene var i en svært dårlig forfatning allerede få år etter at bygningen stod ferdig. Også fra andre distriktsfengsel på Vestlandet er det kjent klager på en slik fasadeutførelse. Det er derfor sannsynlig at de samme problemene var kjent i Bergen, og trolig ble fasaden mot sør og vestgavlen derfor pusset allerede i løpet av 1800-tallet. Foto fra 1920-årene viser at disse veggene var pusset på det tidspunktet. Fasaden mot nord står stadig upusset, mens østgavlen har blitt slemmet og malt. Det opprinnelige stilpreget på fengselet var i samsvar med den nøkterne, og lett middelalderpåvirkete bruksarkitekturen i perioden.

Figur 10. Fasade mot Rådhusgaten (Foto: Byantikvaren 2015).

De opprinnelige vinduene er av støpejern med et svært lite luftvindu som kunne åpnes. Dette var det eneste friskluftinntaket i cellene. Allerede tidlig ble det klaget på dette forholdet, samtidig som vinduene ga lekkasje problemer. Derfor ble glasset fjernet fra støpejernsvinduene og et varevindu med større lufteåpning ble montert innenfor det opprinnelige vinduet, som ble beholdt som gitter. Et spesielt vindu ble rundt år 1900 konstruert av T.S. Thrap, direktør ved Kristiania Kretsfengsel. Det såkalte Thrap-vinduet ble montert i mange ulike fengsel, og enkelte finnes stadig i Bergen Kretsfengsel. Taket er av sperretakskonstruksjon støttet av skråstrebere og langsgående dragere. Undertaket er av falset panel, og taket er tekket med falsete sinkplater.

Figur 11. Vindu mot Rådhusgaten (Foto: Byantikvaren 2015).

Figur 12. En trapp leder ned til en kjellerinngang i gavlveggen mot nord (Foto: Byantikvaren 2015).

Endringer: Utvendig er fengselet svært lite endret. Opprinnelig var alle veggene fuget, upusset tegl, slik øst- og nordveggen stadig er. Nordveggen har imidlertid blitt slemmet og malt. Sør- og vestvegg har blitt pusset, trolig allerede på slutten 1800-tallet. Vindusgitteret er trolig det opprinnelige, men vindusglassene ble på et tidlig tidspunkt skiftet til varevinduer med større lufteåpninger. Enkelte celler fikk montert det såkalte Thrap-vinduet, sannsynligvis tidlig på 1900-tallet.

Figur 13. Cellevinduer med gitter (Foto: Byantikvaren 2015).

5.3.3 Interiør/planløsning

Den sentrale hallen (figur 13) har opprinnelig vært langt mer åpen enn i dag. Bygningsarkeologiske spor viser at i de enkelte etasjene har galleriene løpt ubrutt i hele byggets lengde. Der åpningene mellom etasjene har blitt lukket, har bjelkelaget blitt forsterket med pålaskete bjelker. Galleriene ble båret av knekter med utskjæringer. Både standardtegningene til Schirmer og von Hanno og Schiertz' tegninger viser slike. Disse er fjernet i fengselet, men spor etter dem kan stadig sees. Knektene kan ha blitt fjernet fordi de har vært til hinder for fremføring av ledninger. Da deler av åpningen mellom etasjene ble lukket, har man funnet at bjelkelaget ble sterkt nok til å bære galleriene uten knekter. I det ellers nøkterne fengselet, må knektene ha fremstått som et dekorativt element.

De fleste celledørene, som trolig er de opprinnelige fra 1868, er bevart. Dette er innadslående dører med buet toppkarm, utstyrt med kraftige beslag, slå og lås. Dørene har en luke for innlevering av mat og et kikkehull for inspeksjon. Tilsvarende dører fra samme tid i andre fengsel, ble skiftet ut med fengselsvesenets standardtype på 1970-tallet. Dette var en utadslående ståldør med inspeksjonsluker. Dermed er dørene i Bergen gamle kretsfengsel trolig blant de ytterst få av gammel type som er bevart her i landet.

Figur 14. Hovedinngangen i fengselet sett innefra (Foto: Byantikvaren 2015).

Figur 15. Sentralhallen går gjennom flere etasjer og har gallerier med adkomst til cellene (Foto: Byantikvaren 2015).

Endringer: Innvendig er fengselet svært lite endret. Den mest iøyenfallende forandringen er det utvidete galleriet i 2. etasje. Cellene er i hovedsak uforandret, og har beholdt de opprinnelige celledørene. På loftet er rominndelingen i hovedsak fra nyere tid, men opprinnelig takverk, dragere, sutak og takvinduer er i hovedsak intakt. Også kjelleren har gjennomgått flere endringer, men murveggene er naturlig nok i behold - sammen med en del av de opprinnelige skiferhellene på gulvet.

Figur 16. Planløsningen, med en sentralhall gjennom flere etasjer og gallerier med adkomst til cellene, var vanlig for fengsler som ble bygget midten av 1800-tallet (Foto: Byantikvaren 2015).

Figur 17. Bakveggen i to fengselsceller og detalj fra en opprinnelig celledør (Foto: Byantikvaren 2015).

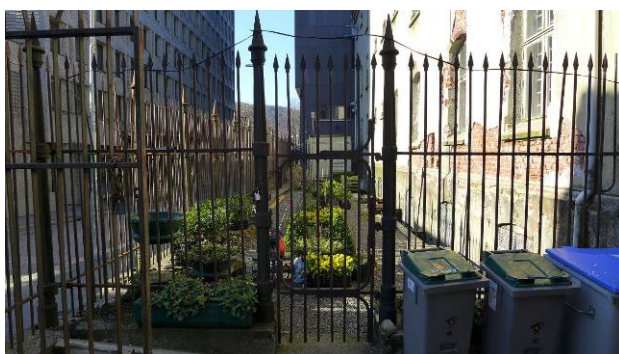
5.3.4 Uteområde

Luftegården mot nord hadde adkomst via en tverrgang i 1. etasje. Etter Schiertz' tegninger var det syv adskilte luftegårder i tillegg til en plass for vaktmester. Om luftegården først ble utført i tråd med disse tegningene er uvisst. Antagelig ble utførelsen endret slik at vaktmesterleiligheten ble liggende delvis fri fra luftegården, slik det fortsatt er i dag. Før brannstasjonen ble bygget, fantes der en inngangsport mot nord. Denne hadde trolig adkomst via luftegården, og fremdeles kan der finnes spor etter denne døren i murverket. Den opprinnelige luftegården inngår som et svært viktig element i fengselsanlegget. Det samme gjelder forbindelsesbroen/ -trappen over til Tinghuset, som ble anlagt tidlig på 1930-tallet.

Figur 18. Luftegårdene er organisert i en vifteform og ligger på vestsiden av hovedbygningen (Foto: Byantikvaren 2015).

Smjernsgjerdet og porten mot Rådhusgaten er delvis vist på Schiertz' tegninger. Disse ser ut til å være opprinnelig og samsvarer med det som vises på tegningene.

Figur 19. Originale smjernsgjerder på sørsiden av bygget (Foto: Byantikvaren 2015).

6 Verneverdier og anbefalinger

Det gamle fengselet fra 1868 har høy miljøverdi som en viktig del av rådhuskvartalet - det historiske administrative sentrum i Bergen kommune - med røtter tilbake til midten av 1600-tallet. Fengselet er sjelden og har svært høy grad av autentisitet i fasader og konstruksjon. Bygningen har høy arkitekturhistorisk og fengselshistorisk verdi som et tidstypisk fengsel fra midten av 1800-tallet. Bygningen er svært autentisk og basert på standardtegninger for fengselsbygninger på denne tiden, og er representativ for en større gruppe av slike bygninger. Den har i tillegg pedagogisk og historiefortellende potensiale, og kan formidle kunnskap om og opplevelse av fangers soningsforhold, slik de har vært like frem til 1990. Å oppholde seg i luftgården eller i en av cellene er i seg selv en sterk opplevelse.

Bygningens hovedstruktur med utvendige fasader, gallerier, trapper, celler og utvendig luftgård er bortimot uforandret, og detaljer som dører, vinduer og listverk er i hovedsak opprinnelig. Celledørene nevnes spesielt, da disse vurderes som svært sjeldne. Listen er ikke uttømmende.

Anbefalinger

Bygningens hovedstruktur med konstruksjon, fasader, innvendig planløsning og historiske detaljer bør bevares. Bygningen er sårbar for endringer og bør ivaretas som en godt bevart historisk fengselsbygning. Opprinnelig rominndeling, form og originale elementer/materialer, som for eksempel, rekkverk, innvendige og utvendige trappeløp, opprinnelige dør- og vindusåpninger er viktige detaljer. Celledørene nevnes spesielt, da disse vurderes som svært sjeldne. Listen er ikke uttømmende. Uteområde med smijerns-gjerder, samt luftgårder med murer og inndeling bør også bevares. Originale bygningsdeler må kun skiftes dersom de er ødelagt, og da fortrinnsvis med materiale og utførelse tilsvarende originalen. Det bør stilles særlige krav til materiale og puss-systemer og maling ved fasaderehabiliteringer, og innvendig murrehabilitering.

Høy autentisitet er en viktig årsak til at en fredningssak ble reist i 1991, og bygningen er sårbar for tiltak og endringer. Fredningssaken ble avsluttet i 2015 (vedlegg) slik at fengselets formelle vern nå er gjennom Plan- og bygningsloven. At det har vært oppstart av en fredningssak er et signal om at det her er tale om nasjonale kulturminneverdier. Bygningen må derfor forvaltes med det som utgangspunkt, og i dialog med Byantikvaren.

Dersom det skal foretas endringer eller rehabiliteringer, ber vi om at Byantikvaren kontaktes for råd og samarbeid.

Bygningen ligger innenfor fredet bygrunn- Middelalderbyen Bergen (Id.:89049)¹:

Jfr. Kommuneplanens bestemmelse pkt. 27.4.3 Båndlegging etter lov om kulturminner, er det meldeplikt til Riksantikvaren, jamfør Kulturminneloven. Innenfor fredet bygrunn kreves det særskilt tillatelse fra riksantikvaren for følgende tiltak:

- Inngrep i bakken (for eksempel graving eller treplanting)
- Tiltak som kan endre grunnvannsnivået
- Tiltak som kan virke skjemmende på middelalderbygg eller automatisk fredete kulturminner
- Endringer i den middelalderske gatestruktur eller sperring av siktlinjer mot sjøen

---

¹ *Askeladden*, Riksantikvarens kulturminnedatabase.

7 Kilder

- *Fredningsdokumentasjon Rådhuskvartalet*, Byantikvaren 2007.
- Bergen kommune, braArkiv.
- Byantikvaren 2007: Fredningsdokumentasjon, Rådhuskvartalet. Byantikvaren, Bergen kommune.
- Riksantikvarens kulturminnedatabase Askeladden: <https://askeladden.ra.no>
- Universitetet i Bergen, Billedsamlingen: <https://marcus.app.uib.no>
- SEFRAK
- Bygdebøker, byleksikon
- Historiske kart
- Byantikvarens Kulturminnegrunnlag
- Digitale ressurser, Bergen byleksikon,
- Billedsamlingen UIB, skråfoto, historiske flyfoto,
- Byarkivet, Statsarkivet
- Kommunedelplan for kulturminner 2010-2025. Stavanger kommune 2011.

Bergen kommune
Postboks 7700
5020 BERGEN

Dato: 26.06.2015
Vår ref.: 2015/3848-3
Saksbehandlar: erlhofs
Dykkar ref.:

Rådhuskvartalet, gnr. 166, bnr. 645 og 647, Bergen kommune. Avslutting av fredingssak

Hordaland fylkeskommune kunngjer med dette brevet at fredingssaka for Rådhuskvartalet i Bergen vert avslutta.

Fylkeskommunen varsla den 27. februar 2002 oppstart av fredingssak for den gamle hovudbrannstasjonen, tinghuset og fengslet i Bergen sentrum samt areala mellom desse bygningane, til saman kjent som Rådhuskvartalet. Bakgrunnen var Bergen kommunes planar om å selja kvartalet og den uvissa om framtidig status for området som dette skapte. Fylkeskommunen vurderte kvartalet som eit eineståande historisk miljø med sær lang tradisjon knytt til offentleg forvaltning og rettspleie, og med framstående døme på representativ arkitektur frå 1800-talet. Fylkeskommunen sende 29. september 2009 ut eit fornya oppstartsvarsel. Av kapasitetsmessige grunnar er saka enno ikkje sendt til offentleg høyring.

Planane om sal av kvartalet vart sidan skrinlagde. Bergen kommune står i dag fram som ein eigar med stort omsyn for kvartalet, fullt medviten om dei store kulturhistoriske kvalitetane det har. Her kan det mellom anna visast til istandsetjingsarbeidet i Gamle tinghus og byrådsvedtaket 26. juni 2013 om å utarbeida program for bruk og tilrettelegging av bygningane.

Rådhuskvartalet har etter vår vurdering klar nasjonal verdi som kulturminne. Samstundes er det – som det vert peika på i den nyleg vedtekne nasjonale fredingsstrategien – ikkje alt av nasjonal verdi som skal fredast. Dette heng mellom anna saman med avgrensa kapasitet i kulturminneforvaltninga. Rådhuskvartalet er i dag verna gjennom føresegner i kommunedelplan og reguleringsplan, og det har ein eigar med sær høg kompetanse i forvaltning av kulturhistorisk verdifulle bygningar. Fylkeskommunen føler seg trygg på at kvartalet, så lenge det er i kommunalt eige, vil verta ivareteke på ein framifrå måte. På denne bakgrunnen har fylkeskommunen funne det rett å avslutta arbeidet med freding av Rådhuskvartalet. Samstundes vil me understreka at dette ikkje skal vera til hinder for at det vert reist ny fredingssak ved eit framtidig høve, dersom eigarskifte eller andre omstende skulle føra til ny uvisse om ivaretaking av kulturminneverdiane, eller dersom rammevilkåra for freding etter kulturminnelova vert vesentleg endra.

Med helsing

Anna Elisa Tryti
fylkesdirektør kultur og idrett

Per Morten Ekerhovd
fylkeskonservator

Brevet er godkjent elektronisk og har derfor inga underskrift.

Kopi til:
Riksantikvaren

BERGEN KOMMUNE

